

Not available for publication
before 1 p.m. on 10
December, 2022.

THE NOBEL PEACE PRIZE

Виступ

Лауреата Нобелівської премії миру 2022
організації «Меморіал»

у виконанні
Яна Рачинського

Осло, 10 грудня, 2022.

Авторське право © Фондація Нобеля, Стокгольм, 2022.

Надано загальний дозвіл на публікацію в газетах будь-якою мовою.

Для публікації у періодичних виданнях або книжках, або у цифровій або електронній формі, окрім як у форматі короткого резюме,

необхіден дозвіл Фондації. В усіх, повних або часткових, публікаціях необхідно вказувати згадане вище авторське право

МИР, ПАМ'ЯТЬ, СВОБОДА

Ваша Величносте, Ваші Королівські Високості, пані та панове, Дорогі друзі!

Перш за все, дозвольте мені від імені Товариства «Меморіал» подякувати Норвезькому Нобелівському комітету за присудження нашому Товариству цьогорічної Нобелівської премії миру.

Ми особливо вдячні Нобелівському комітету за те, що ми розділили цю високу честь з Українським центром громадянських свобод та з мужнім білоруським правозахисником Олесем Біляцьким. Таке рішення Комітету має важливе символічне значення: воно підкреслює, що державні кордони не можуть і не повинні розділяти громадянське суспільство. І для нас таке сусідство є додатковою нагородою.

Товариство «Меморіал» існує вже 35 років. Сьогодні його організації працюють у багатьох регіонах Росії, в Україні, в кількох країнах Західної Європи. Присуджена нам Нобелівська премія є заслугою кожної з цих організацій, кожного із тисяч людей, які беруть участь в їх діяльності – їх членів, співробітників, волонтерів, учасників публічних акцій. Це також заслуга тих, кого вже немає з нами. Зокрема, тих, хто створив наше суспільство і зробив його таким, яким воно стало сьогодні: Андрія Сахарова, Арсенія Рогінського, Сергія Ковальова та багато інших. Ця премія не тільки наша, а і їхня.

У нашій роботі рівною мірою співіснують два основних напрямки.

Перший – це відновлення історичної пам'яті про державний терор. Ми проводимо архівні дослідження, шукаємо місця страт і поховань, збираємо власні архіви, бібліотеки, музейні колекції, видаємо книги, організуємо публічні меморіальні акції. Ми проводимо виставки, наукові конференції та семінари, працюємо з молоддю. Ми створюємо бази даних про жертв терору та про тих, хто цей терор здійснював. Ми розповідаємо про переслідування дисидентів, про інтелектуальний, громадянський і політичний спротив тоталітаризму.

Другий напрям – це боротьба за права людини протягом нової, пострадянської епохи. Це збір, аналіз і публікація інформації про порушення прав людини в «гарячих точках»: в Нагірному Карабасі, Придністров'ї, Таджикистані, у зоні осетинсько-інгушського конфлікту, Чечні, на Донбасі. Це пошук зниклих безвісти, розслідування позасудових розправ і так званих «зникнень». Це допомога біженцям та внутрішньо переміщеним особам. Це моніторинг політичних переслідувань та правова допомога політв'язням, яких в Росії сьогодні не менше, ніж було в СРСР на початку перебудови. У певному сенсі це продовження боротьби за свободу, яка не припинялася навіть у часи радянської влади – тут поєднуються минуле і сьогодення.

У своїй промові я хотів би торкнутися кількох загальних питань.

Перше питання – це співвідношення між захистом прав людини та роботою з історичною пам'яттю в діяльності Меморіалу.

Двісті років тому Пушкін бачив основу «самостійності людини», гідності та особистої свободи у почутті зв'язку із минулим, у любові до «рідного попелу» і до «батьківських трун». Робота «Меморіалу» базується на нерозривному зв'язку між пам'яттю і свободою.

Специфіка цієї роботи полягає у тому, що ми займаємося дослідженнями і документуванням не просто трагедій минулого і гострих соціальних колізій сьогодення. Ми досліджуємо та документуємо злочини. Злочини проти людини та проти людяності, вчинені або що вчиняються державною владою. І першопричину цих злочинів ми бачимо у сакралізації державної влади як найвищої цінності, у проголошенні абсолютного пріоритету того, що ця влада вирішить вважати «державними інтересами», над індивідом, його свободою, гідністю і правами. Ця перевернута система цінностей, у якій люди є лише витратним матеріалом для вирішення державних проблем, панувала у нашій країні протягом сімдесяти років.

Одним з очевидних наслідків сакралізації держави є відродження імперських амбіцій. Проявом цього на початку Другої світової війни стали напади на Польщу і Фінляндію, захоплення країн Балтії, анексія Бессарабії та Північної Буковини. Післявоєнний диктат по відношенню до країн Східної Європи, вторгнення в Угорщину у 1956 році і Чехословаччину у 1968 році, війна в Афганістані – це прояви тих самих амбіцій, які живуть і сьогодні.

Другим наслідком є безкарність не тільки тих, хто приймає злочинні політичні рішення, а й тих, хто вчиняє злочини у процесі їх виконання. Безсудні страти, вбивства мирних жителів, катування та мародерство залишаються безкарними і навіть не розслідуються. Ми бачили це у бойових діях у Чечні і ми бачимо це сьогодні на окупованій території України. Після бомбардувань Грозного руйнування Маріуполя не було чимось принципово новим.

Ланцюжок безкарних злочинів продовжується, він не розірветься сам по собі. І компромісного рішення цієї проблеми немає.

На жаль, у російського суспільства не було сил перервати традицію державного насильства.

За сімдесят років держава повністю знищила солідарність серед людей, атомізувала суспільство, викорінюючи у ньому всі прояви громадянської солідарності, перетворивши його у покірне і безголосе «населення». Сьогоднішній сумний стан громадянського суспільства Росії є прямим наслідком минулого.

Для нас найвищим пріоритетом є людина, її життя, свобода і гідність. Ми відкидаємо формулу «людина – ніщо, держава – усе». В центрі нашої уваги не епохальні історичні події чи питання «великої політики» (хоча ці питання також доводиться розуміти, щоб зрозуміти контексти людських дол). Для нас важливіше імена і долі конкретних людей, які стали жертвами злочинної державної політики минулого і сьогодення. Ім'я та Доля –

це фундамент, це рівень, на якому ми працюємо, це те, що ми документуємо або відновлюємо.

Друге питання – наднаціональний, універсальний характер проблем, якими займається «Меморіал».

Людство давно усвідомило, що права і свободи людини не обмежені національними кордонами. Тут все зрозуміло, і сьогоднішній вибір Нобелівського комітету це наочно підтверджує. Ідея верховенства, універсальності та неподільності прав людини стала одним із ключових факторів людського співіснування, запорукою миру та прогресу у світі. Помітний внесок у цю трансформацію зробила російська думка, від російського філософа XIX століття Володимира Соловйова до Андрія Сахарова, Юрія Орлова та інших радянських дисидентів.

З історичною пам'яттю ситуація складніша. Кожна країна, кожне суспільство має свої історичні наративи, свої «національні образи минулого», які часто суперечать тим, які склалися у сусідів. Причиною суперечок при цьому стають, як правило, не факти, а різні трактування одних і тих же подій. Відмінності в осмисленні та оцінці одних і тих же історичних подій, що виникають у різних народів, неминучі – адже і осмислення, і оцінка народжуються в контексті різних національних історій. Потрібно лише навчитися розуміти причини цих відмінностей і поважати право кожного народу на власне розуміння минулого.

Безглуздо ігнорувати «чужу» пам'ять, робити вигляд, що її взагалі не існує. Безглуздо і вкрай небезпечно заперечувати її обґрунтованість, оголошуючи хибними всі ті інтерпретації історичної дійсності, які стоять за цією пам'яттю. І смертельно небезпечно використовувати історію як політичний інструмент, розв'язувати «війни пам'яті».

У радянській імперії будь-які спроби народів боротися за національну незалежність і навіть просто прояви національної самосвідомості, які не вписувалися в ідеологічну догму, оголошувалися «буржуазним націоналізмом» і жорстоко придушувалися. Після розпаду СРСР у нових державах, що виникли на його території, почали формуватися нові історичні наративи, які не збігалися із офіційною радянською історичною міфологією. А невдовзі після приходу до влади Володимира Путіна нове російське керівництво та його ідеологічні слуги розпочали запеклу та агресивну «війну пам'яті» проти своїх сусідів — Естонії, Латвії, України — повною мірою використовуючи старі радянські стереотипи та ярлики. Звичайно, це робилося не заради «історичної правди», а заради власних політичних інтересів. Дійшло до того, що боротьба з «націоналізмом» і «бандерівщиною» стала ідеологічним обґрунтуванням і пропагандистською підтримкою божевільної і злочинної загарбницької війни проти України.

І однією з перших жертв цього божевілля стала історична пам'ять про саму Росію. Адже для того, щоб видати агресію проти сусідньої країни за «боротьбу з фашизмом», необхідно було викривити мислення російських громадян, помінявши місцями поняття «фашизм» і «антифашизм». Зараз російські ЗМІ називають «антифашизмом» збройне

вторгнення в сусідню країну, яка не давала для цього жодних підстав, анексію окупованих територій, терор проти мирного населення на окупованих територіях, військові злочини. Розпалюється ненависть до України, її культура і мова публічно оголошуються «неповноцінними», а український народ – таким, що не існує. А «фашизмом» називають опір агресору. Все це абсолютно суперечить історичному досвіду Росії, знецінює і спотворює пам'ять про справді антифашистську війну 1941-1945 років, пам'ять про радянських солдатів, які воювали проти Гітлера. Слова «російський солдат» у свідомості багатьох людей тепер будуть асоціюватися не з ними, а з тими, хто сіє смерть і руйнування на українській землі.

Нарешті, останнє питання, яке я хотів би підняти у цій промові, - це проблема провини і відповідальності.

Нас мучить питання – чи справді «Меморіал» заслужив Нобелівську премію миру?

Так, ми намагалися протистояти розмиванню історичної пам'яті та правової свідомості, документували злочини минулого і сьогодення. Давайте не будемо скромними: ми дійсно багато чого робили і немало зробили. Але чи запобігла наша робота катастрофі 24 лютого?

Жахливий тягар, що впав на наші плечі у цей день, став не легше, а лише важче після звістки про присуджену нам премію.

Ні, це не тягар «національної провини». Зовсім не варто говорити про «національну» або будь-яку іншу колективну провину, хоча б тому, що поняття «колективна провина» рішуче відкидається правовою свідомістю. Спільна робота учасників нашого руху базується на зовсім іншій ідеологічній основі – на розумінні громадянської відповідальності за минуле і за сьогодення.

Відповідальність людини за все, що відбувається з її країною, та й взагалі з усім людством, заснована, як зазначав ще Карл Ясперс, на солідарності, громадянській і загальнолюдській. Те ж саме стосується і почуття відповідальності за події минулого. Воно виростає з почуття єдності людини з попередніми поколіннями, зі здатності усвідомлювати себе ланкою у ланцюзі цих поколінь – тобто від усвідомлення приналежності до спільноти, яка виникла не вчора і, сподіваємося, не зникне завтра. Готовність до відповідальності – виключно особистісна якість: людина сама, добровільно, бере на себе відповідальність за те, що сталося колись або за те, що відбувається зараз, але в чому вона не бере безпосередньої участі; ніхто інший не може покласти на неї цей тягар. І найголовніше: почуття громадянської відповідальності, на відміну від почуття провини, вимагає не «каяття», а роботи. Його вектор спрямований не в минуле, а у майбутнє.

«Меморіал» якраз і являє собою об'єднання людей, які добровільно беруть на себе громадянську відповідальність за минуле і сьогодення і працюють заради майбутнього. І, можливо, нам варто сприймати цю премію не тільки як оцінку того, що нам вдалося зробити за тридцять п'ять років, але і як певний аванс, адже ми не опускаємо руки і продовжуємо працювати.

Дякую за увагу.